

NATIONALMUSEETS Arbejdsmark 2019

Indhold

- 7   **Forord**
RANE WILLERSLEV
- 8   **Yeti!**
– kold krig og kryptozoologi i jagten på den
afskyelige snemand
MIRIAM KOKTVEDGAARD ZEITZEN
- 22   **Charlotte, Johnnie og Palle**
– at give museumsgenstande stemme
KRISTINA DJURHUUS CHRISTIANSEN,
JENS OLE CHRISTENSEN OG JØRGEN WALSETH
- 34   **Danske gentlemen omkring 1900**
MIKKEL VENBORG PEDERSEN
- 50   **"Klassisk støv"**
– en souvenir fra H.C. Andersens besøg
i Athen i 1841
JOHN LUND
- 66   **"en Hatt at bruge under Armen"**
– hverdagsliv i København 1770-83
MONA RASMUSSEN
- 78   **"Kjøbt underhaanden"**
– historien om to enestående mosaikker fra
det gamle Mexico
JESPER NIELSEN OG DAVIDE DOMENICI
- 90   **Foranderlige fortællinger**
– Københavns Universitets samling af
billedvævede tæpper
SIDSEL FRISCH
- 102   **Gribshunden**
– om vraget af kong Hans' krigsskib i Blekinges
skærgård
VIVIAN ETTING, KRISTIANE STRÆTKVERN OG
DAVID GREGORY
- 114   **"Krist hjælpe hans sjæl vel"**
– opdagelsen af Knudsker-stenen på Bornholm
LISBETH M. IMER OG LAILA KITZLER ÅHFELDT
- 124   **Lortemorgen!**
– forskning og formidling af latriner
METTE MARIE HALD, MORTEN FISCHER MORTENSEN OG
ANDREAS TOLSTRUP

Gribshunden

- om vraget af kong Hans' krigsskib i Blekinges skærgård

AF VIVIAN ETTING, KRISTIANE STRÆTKVERN OG DAVID GREGORY

I 1495 var den danske flåde på vej til Kalmar og ankrede op i skærgården ud for Ronneby i Blekinge. Her gik der pludselig brand i kong Hans' store orlogsskib *Gribshunden*, der sank på 10 meters dybde. Vraget blev fundet næsten 500 år senere, og ved nye undersøgelser i 2014 dukkede skibets store galionsfigur overraskende op fra dyndet på havbunden. Her skal berettes om skibets enestående historie, fundet af vraget og konserveringen af den store galionsfigur på Nationalmuseets værksted i Brede.

Fig.1

Galionsfiguren fra Gribshunden tages op af vandet i sommeren 2015.

The figurehead from Gribshunden being taken out of the water in the summer of 2015.

Foto: Ingemar Lundgren

Fig.2
Området omkring Stora Ekön ud for
Ronneby i Blekinge.

The area around Stora Ekön, near
Ronneby in Blekinge.

I begyndelsen af sommeren 1495 var den danske flåde på vej til Kalmar, hvor kong Hans havde planlagt at mødes med den svenske rigsforstander Sten Sture. De endeløse stridigheder med Sverige skulle løses, og genoprettelsen af Kalmarunionen mellem Danmark, Norge og Sverige stod øverst på dagsordenen. Flåden ankrede op ved Stora Ekön i skærgården ud for Ronneby i Blekinge, og blandt skibene var kongens store orlogsskib Griffen, også kaldet *Gribshunden* (fig.2).

Det blev *Gribshundens* sidste rejse, for om natten udbrød der pludselig brand i skibet. Adelsmanden Tyge Krabbe, der var ombord, gav en dramatisk øjenvidneberetning om katastrofen: "Vi kom til en havn uden for Ronneby, som kaldes Egesund, og der brød ild i Hans Nådes hovedskib, som kaldes Gribshunden. Og der blev mange riddersmænd og fattige karle brændt ihjel, deriblandt den tykke doktor, og jeg fik også selv en del skader." I Lübske Krønike berettes, at hele skibet brændte med alle kongens "klæder, klenodier, segl og breve". Kongen selv var dog ikke ombord, da han var blevet advaret af en astronom (kaldet en stjernekygger), der havde set uheldssvangre tegn på himlen! Også den svenske Sturekrønike fortæller, at der var både guld, sølv og penge på skibet samt kongens fadebur med hans vigtige breve og skrivelser.

Gribshunden var for sin tid et stort orlogsskib. Det omtales som en karack, dvs. bygget efter en helt ny teknik, hvor bordplankerne blev lagt kant på kant med kalfatring imellem - i modsætning til de ældre klinkbyggede skibe, hvor plankerne gik ind over hinanden. En kraelbygget karack havde typisk tre master: en stormast i midten og to mindre master, henholdsvis fokkemasten i stævnen og mesanmasten i agterenden. På forstavnen var udbygget et stort højt forkastel, der udgjorde en slags platform, hvorfra man kunne forsvare skibet i nærkamp, hvis et fjendtligt skib søgte at borde. Et tilsvarende agterkastel var bygget over skibets agterende (fig.3). De store orlogsskibe var også forsynet med kanoner. Et regnskab fra 1493 nævner således, at et af kongens skibe - enten '*Svanen*' eller '*Gribshunden*' - var armeret med hele 68 kanoner.

Fig.3
Dette kalkmaleri fra Voldby Kirke på
Djursland blev malet ca. 1500 og viser
et stort orlogsskib med for- og agterka-
stel. Læg mærke til Dannebrogssflaget!

This fresco in Voldby Church, Djursland,
was painted in c. 1500 and shows a
large warship with high "castles" in the
bow and stern. Note the Danish flag!

Foto: Kirsten Trampedach

Det skulle vise sig, at *Gribshunden* ved katastrofen i 1495 ikke forsvandt helt ud af historien. I 1970'erne stødte en dykkerklub på et vrage ved Stora Ekön, men først tredive år senere, da marinarkæologiske undersøgelser blev iværksat, kunne man fastslå, at det virkelig var kong Hans store orlogsskib.

Fundet af vraget i 1970'erne og undersøgelserne siden 2015

Efter omkring 500 år på havbunden var der endnu bemærkelsesværdigt meget bevaret af det engang så statelige skib (fig.4). Dele af både for- og agterkastel samt roret er bevaret, store spanter stikker op af havbunden, og et lag

dæksplanker, der dækker det meste af skibets bund, er synlige. Selve skibet har været ca. 30 m langt og 10 m bredt. I 2001 indledte Kalmar Läns Museum og Länsstyrelsen i Blekinge et flerårigt samarbejde med de lokale dykkere og har herefter foretaget flere undersøgelser af vraget. For at kunne bekræfte identifikationen af vraget som *Gribshunden* gennem studier af skibets konstruktion, karakteristik af genstande og datering af prøvemateriale blev der gennemført en undersøgelse i efteråret 2006. Undersøgelsen resulterede i bjærgning af 647 genstande såsom trækar, glas, knapper, teglsten, læder og metal, hasselnødder og kirsebærsten. Fra tidligere dykninger havde man bjærget ni kanonlavetter, et gangspil, kanonkugler og armbrøstpille (fig.5).

Fig.4
De store spanter stikker op fra vraget af *Gribshunden*.

The large ribs sticking up from the wreck of *Gribshunden*.

Foto: Johan Rönnby

Årringsanalyser af egetømmer fra vraget viser, at det kommer fra træer, der er fældet 1482-1483 i det nordøstlige Frankrig. I det flamske område fandtes nogle af den tids mestre inden for skibsbygning. Det vides dog ikke, hvorvidt kong Hans bestilte byggeriet af *Gribshunden*, eller om han købte et i forvejen færdigbygget skib.

I 2013 startede projektet "Ships at War" på forskningsinstituttet MARIS på Södertörns Högskola, og nye dykninger blev indledt i samarbejde med Blekinge Museum. Formålet var at få ny viden om skibets konstruktion, men man havde ingen planer om at bjærge flere genstande, indtil man stødte på skibets spektakulære galionsfigur! I 2015 blev denne, under stor mediebevågenhed, løftet op fra dybet. Figuren består af en ca. tre meter lang bjælke af egetræ med et dyrehoved for enden. Det er en blanding af en hund, en drage og en grif, der holder et menneskehoved mellem tænderne. Træet var totalt vandmættet og nedbrudt efter det lange ophold på havets bund.

For at vurdere bevaringstilstanden blev en ny teknologi taget i brug til at måle træets massefylde og styrke. Et mikrobielt angreb viser sig som regel ved, at træets overflade er blødt, selv om det ser ud til at være intakt i dimension, form og farve. Træets overflade føles svampeagtig, og et spidst instrument vil ofte gå lige igennem træstykket. Det skyldes, at mikroorganismer nedbryder træets sukkerstoffer, som erstattes af vand i takt med nedbrydningen. Massefylden udgør en nøgleparameter; jo mere nedbrudt træet er, jo lavere er massefylden. Udstyret, der blev brugt til at vurdere figurens bevaringstilstand, kan ved hjælp af trinvis nålestik fra overfladen og ind i træet registrere den præcise massefylde af træet (fig.6). Uden at tage destruktive prøver fås derved en kortlægning af bevaringstilstanden. Undersøgelsen viste, at figuren havde

en relativt nedbrudt overflade, men et meget velbevaret indre, og den havde således behov for en stabiliserende konservering. Den blev derfor sendt til Nationalmuseets afdeling for Forskning, Samling og Bevaring i Brede, hvor der er såvel udstyr som mange års erfaring med at behandle vanddrukkent træ fra arkæologiske udgravninger (fig.7).

Konserveringen af galionsfiguren

Først skulle det udskårne figurhoved undersøges for eventuelle farvespor, så afdelingens eksperter i farveanalyse kom forbi med røntgenudstyr og skalpeller. Det er sjældent at finde farvespor på træ, som har ligget på havbunden. Men figurhovedet blev fundet med oversiden begravet i dyndet, og der var stadig partier, der ikke var rensat for jord og sedimentrester. Hertil kom mindre pletter, der kunne være bemalingsrester. Særlige analyser, der kan påvise eventuelle pigmenter og spor af bindemidler, blev udført på figurhovedet. Omkring figurens øjenparti og ører fandtes et højt indhold af bly, som muligvis

Fig.5
Fra vraget er bjerget ni kanon-lavetter, men selve kanonerne er ikke bevaret. Den største lavet er 2,85 m lang.

Nine gun carriages were salvaged from the wreck, but the canons themselves were not preserved. The largest of these is 2.85 m long.

Foto: Åke Nilsson

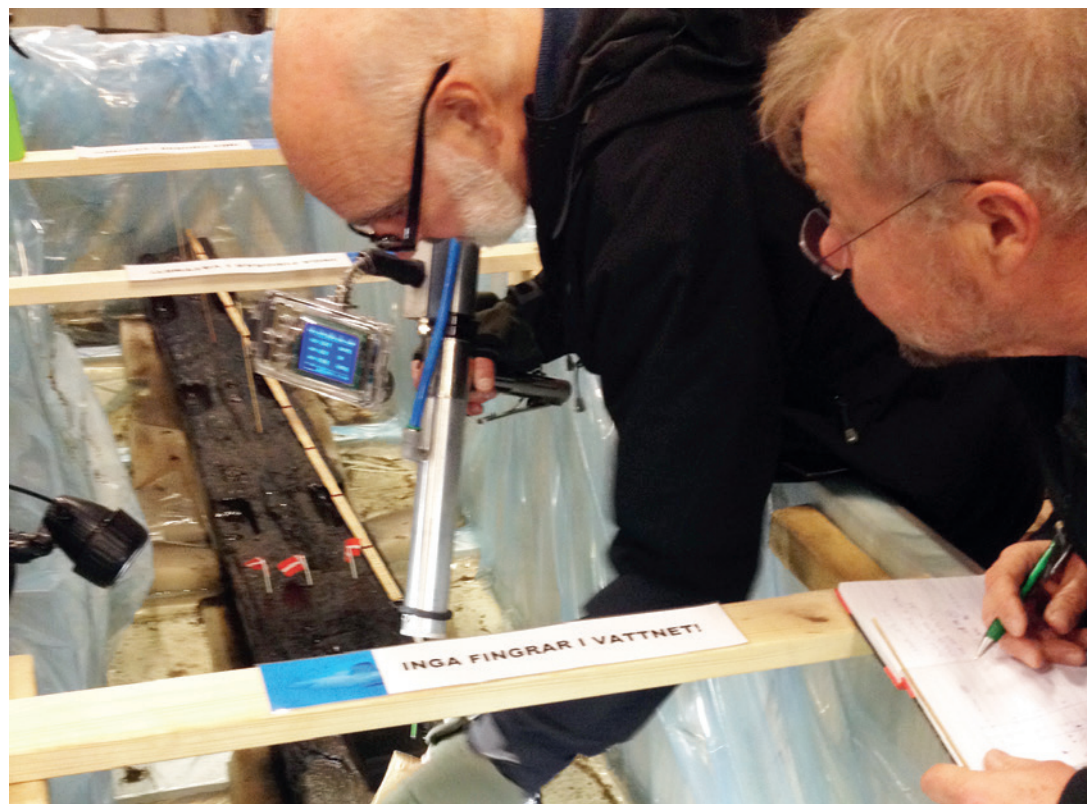

Fig.6

Robert Pedersen og Poul Jensen fra AKUT måler nedbrydningsgraden af figuren.

Robert Pedersen and Poul Jensen from AKUT measure the degree of decomposition that has affected the figure.

Foto: David Gregory

stammer fra pigmentrester, fordi det kun blev fundet på bestemte områder. Bly indgår i blyhvidt, blytingult og blymønje (orange). Der blev også fundet højere bly- og jernindhold på andre områder af figurhovedet. Selv om jern kan være spor efter rød jernmønje, kan det også dreje sig om en forurening fra havet eller korrosion fra jernelementer i skibet. Harpiks eller træbjæ, der kan have været anvendt som bindemiddel for pigmenter, blev fundet i to af prøverne. Figurhovedet har sandsynligvis været bemalet, men det kunne ikke bestemmes hvor meget eller hvordan.

Galionsfiguren er fremstillet af en egestamme, hvis centrum (marv) løber gennem det meste af figuren. Denne type genstande er de sværeste at konservere på grund af faren for revnedannelse. Imprægnering med polyethylenglycol (PEG) 2000, en slags vandopløselig voks, efterfulgt af vakuumfrysetørring, reducerer risikoen for kollaps af den nedbrudte overflade. Ved hjælp af diffusion bevæger molekylerne sig ind i træets celler og erstatter noget af det nedbrudte materiale. De efterfølgende mange måneder med vakuumfrysetørring sikrer, at alt vand fjernes fra træcellerne, uden at der opstår deformering af træet.

Fig.7

Galionsfiguren hejses på plads i Brede. Det er altid lidt nervepirrende at håndtere store, men skrøbelige genstande.

The figurehead is hoisted into place at Brede. Handling large but fragile objects is always somewhat nerve-wracking.

Foto: Anette Hjelm Petersen

På en af de varmeste sommerdage i juli 2018, efter mere end to år i imprægneringsbadet, blev den 250 kg tunge figur hejst op af karret og flyttet over til frysetørningsanlægget. Her blev sommer brat til vinter med en temperatur på minus 28°C, hvor alt vand og PEG, der var tilbage i træet, frøs til is. Når der så etableres fuldt vakuum i kammeret, fordamper isen. Det er en sikker, men langvarig metode til tørring af vanddrukkent træ. For *Gribshundens* galionsfigur varede tørringen et halvt år.

Mandskabet på Gribshunden og kilderne til skibets historie

Fundet af *Gribshunden* er en enestående anledning til at undersøge et stort orlogsskib fra senmiddelalderen. Samtidig kan bevarede regnskaber og breve give et levende billede af skibets historie og dets besætning. Første gang *Gribshunden* nævnes, er i foråret 1486, hvor kong Hans udstedte et brev dateret: "*in navi nostra Griffone*" (i vort skib Griffen). Han har altså været ombord på skibet, da det blev skrevet.

I forbindelse med et krigstogt til den dengang danske ø Gotland i 1487 deltog *Gribshunden* som et af skibene i den danske flåde. En strid med kongens lensmand på Gotland krævede omgående handling for at fastholde herredømmet over øen. Fra togtet er bevaret detaljerede regnskaber, der også omfatter lønningslister til mandskabet på de kongelige skibe. I lønningslisten opregnes besætningen på *Gribshunden* og deres månedsløn, der tilsammen løb op i 92½

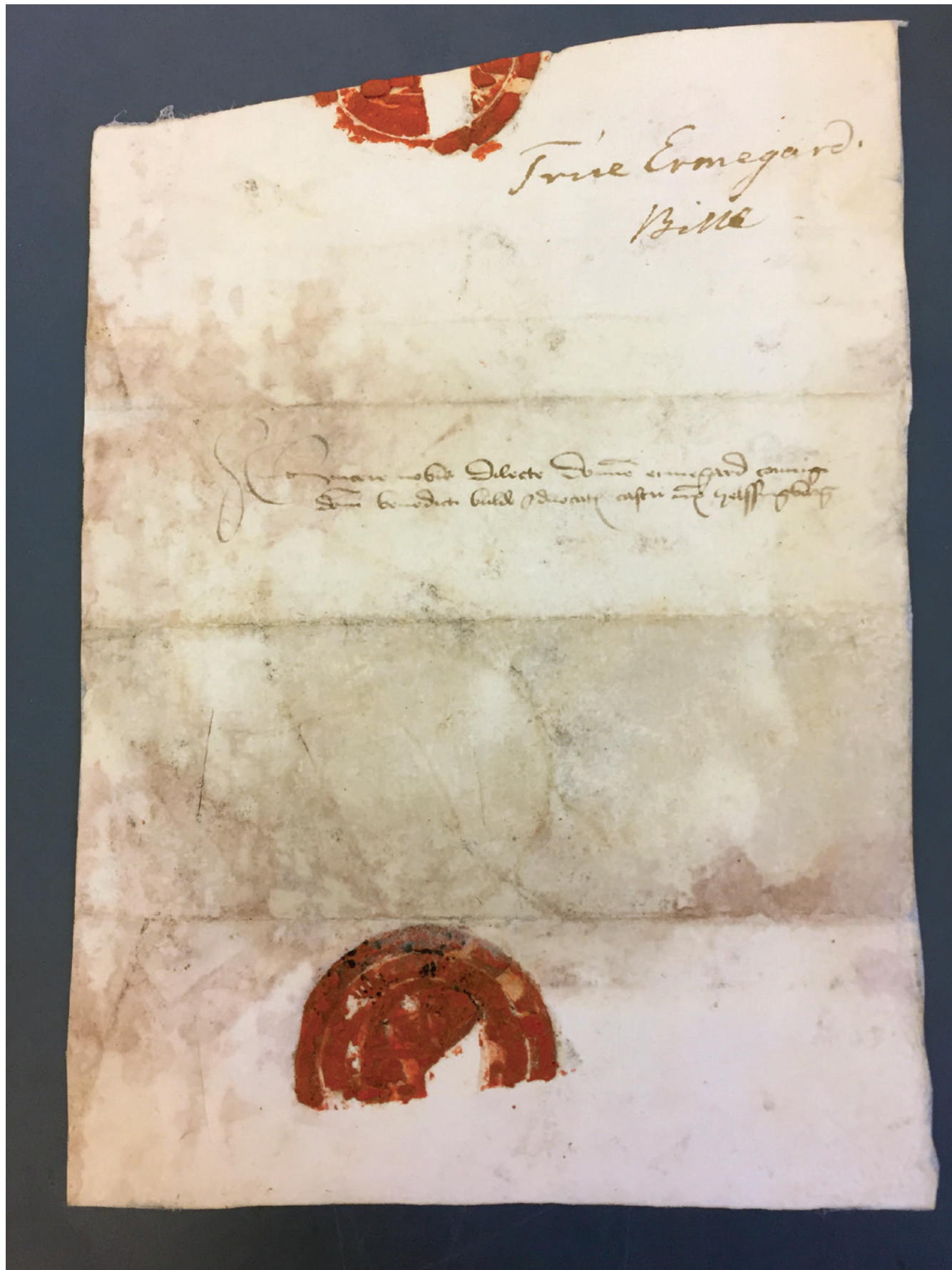

Fig.8

Brev fra kong Hans, skrevet 10. juni 1491 ombord på *Gribshunden*.

Letter from King John written on board *Gribshunden* on 10 June 1491

Foto Rigsarkivet

mark og 6 skilling. De omtales som 'skibsmænd', medens selve kaptajnen, skipper Tønnius, ikke er nævnt. Det noteres dog et andet sted, at hans løn var 20 mark. I alt opregnes 32 mænd, og deres navne tyder på, at det primært var en dansk besætning. Her møder vi navne som Jørgen Kjeldsen, Jeppe Mortensen og Hans Paulsen. Tre af disse - heriblandt hovedbådsmanden - modtog 4 mark i løn, medens de fleste andre fik 3 mark. Hovedparten af de andre skibe i flåden havde mindre besætninger med overvejende tyske og nederlandske navne. Formentlig har nogle af mændene i besætningen på *Gribshunden* i 1487 også deltaget i togtet til Kalmar i 1495.

Der har uden tvivl været mange flere ombord på *Gribshunden*, for kun besætningen nævnes i opgørelsen. Herudover har der været soldater, og når kongen var med, medbragte han sit eget følge og tjenerstab. Den samtidige Danziger krønike nævner, at omkring 150 mennesker befandt sig på skibet i 1495, og det er formentlig et godt bud. Det ser ud til, at kong Hans ofte opholdt sig på *Gribshunden*. I regnskaberne fra 1487 fremgår det, at han både spillede kort og 'doblede' med diverse adelsmænd ombord. Her blev der åbenbart spillet om penge, og som udgift noteres det typisk: "Item 16 mark (brugte) min herre at korte med i skibet onsdagen derefter." Det er første gang, man hører om kortspil herhjemme! Og han tabte på én gang næsten en kaptajns løn!

I 1491 var kong Hans igen på *Gribshunden* under en rejse til Norge. Her skrev han den 10. juni et brev til fru Ermegård Bille, gift med lensmanden på Helsingborg Slot, og bad hende om at videresende et brev til hendes mand. Brevet, der udstedtes "fra Vort skib Griffen i Øresund", er stadig bevaret (fig.8).

Kong Hans' flåde

Netop i kong Hans' regeringsperiode gennemførtes en stor udbygning af den kongelige flåde. Tidligere konger havde dog også haft orlogsskibe. Det ældst kendte navngivne orlogsskib *Den store ark* var i 1414 ejet af Erik af Pommern, og i Christian 1.s regeringstid nævnes et kongeligt orlogsskib *Valentin*. Da kong Hans kom på tronen i 1481, kom der nyt fokus på at skabe en slagkraftig flåde. Tidligere havde man ofte blot anvendt større handelsskibe, der blev armeret til krigsbrug, men nu satsede man på egentlige krigsskibe. I regnskaberne fra

Fig.9

Skibsværftet på Slotø. To flankemure med skydeskår udgår fra tårnet som et stort V, hvorfra man kunne beskytte værftsområdet. Under Nationalmuseets udgravninger er der afdækket kraftige tømmerkonstruktioner og fundamenter fra værftets bygninger.

The shipyard on Slotø. Two flanking walls with embrasures extend from the tower in a large V shape; from here, the shipyard area could be protected. During the National Museum's excavations, substantial timber structures and the foundations of the shipyard buildings were uncovered.

Foto: Jan Kofod Winther

1487 opregnes 12 af kongens egne skibe, heriblandt *Griffen*, *Christopher* og *David*, der uden tvivl var de største. Herudover nævnes seks andre efter skibstypen: den gule kravel, bardsen, holken, snekken, barken og dugeren, medens de sidste tre var kraveller opkaldt efter skipperne. Et brev fra Danzig nævner, at flåden bestod af 29 skibe, medens en anden kilde nævner ikke mindre end 40 store og små skibe. Den 7. marts 1487 havde kongen udsendt en ordre til lensmændene på de kongelige slotte, at de skulle sende fartøjer til København med fuld udrustning og proviant for at deltage i togtet til Gotland.

Ligesom *Gribshunden* har en del af skibene uden tvivl været bygget i udlandet, men kong Hans besluttede, at man også herhjemme skulle bygge store orlogsskibe. Både på Bremerholm i København og på øen Slotø i Nakskov Fjord anlagde kongen nye skibsværfter. Værftet på Slotø blev kaldt Engelsborg, og her er ruinerne af et stort forsvarstårn stadig bevaret (fig.9). Den danske flåde var omkring 1500 formentlig større end den engelske, og først under Henrik 8. kom der rigtig gang i skibsbyggeriet i England (fig.10).

Gribshundens fremtid - planerne for det videre arbejde

I 2019 fortsættes de marinarkæologiske undersøgelser for at belyse skibets konstruktion. Ved hjælp af akustisk præcisionsudstyr kortlægges den resterende del af vraget for at kunne identificere, hvor man bedst vil kunne foretage en prøveudgravning. Man kan forvente, at der vil dukke mange genstande op undervejs, og i samarbejde med svenske institutioner kan Nationalmuseet bidrage til konserveringsarbejdet. Da der på nuværende tidspunkt ikke er tale om total udgravning, vil Nationalmuseet også være involveret i bevaringen af de resterende dele af *Gribshunden* på havbunden for at sikre dette enestående vidnesbyrd om et tidligt kapitel af Danmarks lange maritime historie.

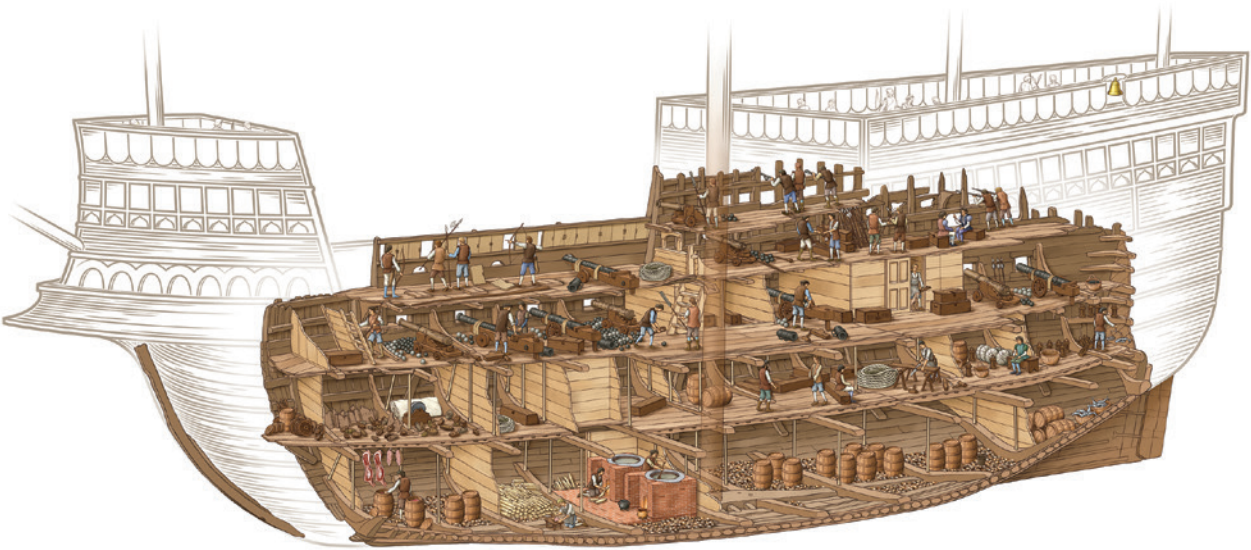

Fig.10
Rekonstruktion af det engelske orlogsskib *Mary Rose* fra 1509. Skibet på ca. 600 ton forliste i 1546, men blev genfundet i 1970'erne og siden hævet. Det danske orlogsskib *Engelen* på ca. 800 tons fra 1510 var større end *Mary Rose*.

Reconstruction of the English warship the *Mary Rose* from 1509. The ship, weighing c. 600 tons, was lost in 1546, but was rediscovered in the 1970s and subsequently raised. The Danish warship *Engelen*, weighing c. 800 tons from 1510, was larger than the *Mary Rose*.

Foto: © The Mary Rose Trust

LITTERATUR

Barfod, Jørgen H.: *Flådens fødsel*. København 1990

Engberg, Nils og Jørgen Frandsen: "Engelsborg - et befæstet orlogsværft på Slotø i Nakskov Fjord" i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2006, s. 115-133.

"Gribshunden (1495) - Skeppsvrak vid Stora Ekön, Ronneby, Blekinge" i *Marinarkeologisk undersökning 2013-2015. Blekinge Museum, Rapport 2015:21*.

Jensen, P., R. Pedersen, K. Pedersen, D. Gregory, A.M. Eriksen and C. Björdal: "Development and use of a non-destructive diver-held underwater wood density profiler" i *ICOM-CC 18th Triennial Conference Preprints*, Copenhagen, 4-8 September 2017

Pape, Carsten: "Et krigstogt i 1487" i *Skalk* nr. 6, 2010, s. 18-26.

Taube, Michelle og Mads Chr. Christensen: Analyse af evt. farverester på figurhoved fra *Gribshunden*. *Intern Rapport. Bevaring og Naturvidenskab*, 2017

FORFATTEROPLYSNINGER

VIVIAN ETTING
seniorforsker, museumsinspektør
Middelalder, Renæssance og
Numismatik
Nationalmuseet

KRISTIANE STRÆTKVERN
konservator
Magasinering og Kulturhistorisk
Konservering
Nationalmuseet

DAVID GREGORY
seniorforsker
Miljøarkæologi og Materialeforskning
Nationalmuseet

ENGLISH SUMMARY

Gribshunden "The Griffin"
- the wreck of King John's warship in Blekinge archipelago

In 1495, the Danish navy was on its way to Kalmar and anchored in the archipelago near Ronneby in Blekinge. Here, a fire suddenly broke out on King John's large warship, *Gribshunden*, which sank at a depth of 10 meters. The unique and well-preserved wreck was found almost 500 years later, and in new investigations in 2014, the large figurehead suddenly appeared amongst the silt on the seabed. The article tells the ship's unique story and describes the conservation of the large figurehead at the National Museum's Brede workshop.